

Оксана ЗАХАРОВА,

orcid.org/0000-0002-2143-7020

доктор історичних наук, професор,

Національна академія керівних кадрів культури та мистецтв

(Прилуки, Чернігівська область, Україна) iripatak67@ukr.net

ЗНАЧЕННЯ МИСТЕЦТВА В ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДИПЛОМАТИЧНОГО ЦЕРЕМОНІАЛУ

Церемоніал – це подія в житті суспільства, яка має символічне значення. В нормах церемоніалу відбилася не тільки ідеологія, а й соціальна психологія суспільства, без правильного тлумачення якої важко зрозуміти поведінку державних діячів в конкретних політичних ситуаціях. Ставлення нації до державного церемоніалу – це відношення до влади.

Дипломатичний церемоніал не передбачає участь широких народних мас. Проте його елітарність не применшує його політичного значення. Дипломатичний протокол – консервативний. Щоб правильно «читати» церемоніальні тексти слід вивчити історію розвитку їх виникнення. Ця проблема є метою даного дослідження.

У статті розглядаються церемоніальні складові російського посольства на чолі з княгинєю Ольгою в Константинополі (X ст.)

Імператор приймав княгиню з усією родиною, що було особливою привілеєю, якої удостоювалися послы великих держав. На честь Ольги відбувся вихід придворних дам, при цьому княгиню і її свиту приймали персонально, а не одночасно з іншими посольствами. Княгиня судячи висловила все, чого забажала, що також було особливою честю для коронованих осіб, а княгиня Ольга, як відомо, не була коронована. І нарешті, по завершенню аудієнції княгиня була запрошена на парадний обід, де сиділа за одним столом з членами імператорської сім'ї, а за десертом – поруч з імператором, що було привілеєю князів і королів християнських держав.

Дипломатичний протокол продемонстрував зацікавленість Візантії в тісній співпраці з Київською Руссю.

Після хрещення Русі міжнародні зв'язки Києва розширилися. Київська держава вступила у відносини з країнами Середньої Європи як повноправний член християнського суспільства.

У статті розглядається «шлюбна дипломатія» Київської Русі.

До кінця XII ст. міжнародні проекти Київської Русі залишилися в історії, по суті завершилася і зовнішня «шлюбна дипломатія» Рюриковичів.

У той час як «Руська земля» (Київщина, Чернігівщина і Переяславщина) протягом XI-XII ст. знаходилися під ударами половців, зросло значення західних земель, які були віддалені від військової небезпеки (Балтика – Вісла – Західний Буг – Дністер – Чорне море і Нюрнберг – Регенсбург – Прага – Краків – Київ), – Галичина і Волинь.

Галицька Русь поступово перетворилася в політико-дипломатичний центр, вибудовуючи відносини з Візантійською імперією, Угорщиною, Польщею, Чехією, Німеччиною.

Особливістю Королівства Русі було об'єднання греко-візантійської релігійної та культурної традиції з адміністративно-політичною системою Заходу (аристократичне правління).

Одним з яскравих доказів вищевказаного є діяльність князя Романа Мстиславовича (1153-1205). (Головка, 2001: 53-54)

Консолідація Запорізької Січі проти Польщі знайшла своє відображення, в тому числі, в проголошенні Б. Хмельницького гетьманом. В статті розглядається церемонія проголошення гетьманом Богдана Хмельницького.

Саме мистецтво можна назвати одним з найефективніших комунікативних чинників дипломатії Київської Русі. В першу чергу, це відноситься до пам'яток архітектури, які були своєрідними символами духовної та моральної могутності держави, її незалежного зовнішньополітичного курсу. Про високий авторитет держави на міжнародній арені свідчить і «шлюбна дипломатія» київських і галицько-волинських князів, в процесі якої відбувалися взаємодія і взаємозбагачення української та європейської культури. Розробивши вже в XVII столітті сценарій посвяти у владу, маєтсья на увазі проголошення Богдана Хмельницького гетьманом. Україна випередила в цьому питанні багато європейських держав.

Предмет дослідження – розвиток і виникнення українського дипломатичного церемоніалу.

Окремі аспекти даної проблеми розглядаються в працях В. Головченка, В. Матвієнка. (Головченко, Матвієнко, 2018: 37-38), О. Головка (Головка, 2001: 53-54), Я. Ісаєвича (Ісаєвич, 2002: 7-8).

Мета дослідження довести, що мистецтво було важливим комунікативним фактором дипломатичного церемоніалу в історії України.

Ключові слова: церемоніал, дипломатія, політика, мистецтво, правляча еліта.

Oksana ZAKHAROVA,
 orcid.org/0000-0002-2143-7020
 Doctor of Historical Sciences, Professor;
 National Academy of Management of Culture and Arts
 (Priluki, Chernihiv region, Ukraine) irinamak67@ukr.net

THE SIGNIFICANCE OF ART IN THE HISTORY OF THE FORMATION OF UKRAINIAN DIPLOMATIC CEREMONIAL

A ceremonial is a symbolic event in the life of society. The norms of the ceremonial reflected not only ideology, but also the social psychology of society. It has to be adequate interpretation, because can be difficult to understand the behavior of statesmen in specific political situations. The attitude of a nation to state ceremony is an attitude to power.

The diplomatic ceremony does not provide for the participation of the broad masses of the people. But his elitism does not diminish his political significance. The diplomatic protocol is conservative. One should study the history of their development to correctly "read" ceremonial texts. This problem is the goal of this study.

The article examines the ceremonial components of Russian embassy headed by Princess Olga to Constantinople (10th century).

The emperor received the princess with the whole family, which was a special privilege. It awarded to the ambassadors of the great powers. In honor of Olga, the court ladies went out, while the princess and her retinue were received personally, but not simultaneously with other embassies. When the princess sat, she hung up on everything what she want to. It was also a special honor for the crowned heads, and Princess Olga, as you know, was not crowned. Finally, at the end of the audition, the princess invited to formal dinner, where she sat at the same table with members of the imperial family, at dessert – next to the emperor. It was privilege of the princes and kings of the Christian powers.

The diplomatic protocol demonstrated the interest of Byzantium in close cooperation with Kievan Rus.

After the baptism of Rus, the international relations of Kiev expanded. Kiev state entered into relations with countries of Central Europe as a full member of the Christian society.

The article examines the "marriage diplomacy" of Kievan Rus.

By the end of the XII century international projects of Kievan Rus remained in history, in fact, the external "marriage diplomacy" of the Rurikovichs ended.

While the "Russian land" (Kiev region, Chernigov and Pereyaslavshina) during the XI-XII centuries were under the blows of the Polovtsians, the importance of the West lands. This lands removed from the military danger; increased (Baltic – Vistula – Western Bug – Dniester – Black Sea and Nuremberg – Regensburg – Prague – Krakow – Kiev), – Galicia and Volyn.

Galician Rus gradually turned into a political and diplomatic center, building relations with the Byzantine Empire, Hungary, Poland, Czech Republic, Germany.

The peculiarity of Kingdom Rus was the unification of the Greco – Byzantine religious and cultural tradition with the administrative – political system of the West (aristocratic rule).

One of the clearest proofs of the above is activity of Prince Roman Mstislavovich (1153-1205). (Golovko, 2001: 53-54)

The consolidation of the Zaporizhzhya Sich against Poland was reflected, among other things, in the proclamation of B. Khmelnytsky as hetman. The article discusses the ceremony of proclaiming Bohdan Khmelnytsky as hetman.

Art can rightfully be called one of the most effective communicative factors in the diplomacy of Kievan Rus. First of all, this refers to the monuments of architecture, which were original symbols of the spiritual and moral might of the state, its independent foreign policy. The high prestige of the state in the international arena is also evidenced by the "marriage diplomacy" of Kiev and Galicia-Volyn princes, in the process of which the interaction and mutual enrichment of Ukrainian and European culture took place. Having already developed a scenario of initiation into power in the XVII century, it means the proclamation of Bohdan Khmelnytsky as a hetman. Ukraine has outstripped many European states in this issue.

The subject of research is the development and emergence of the Ukrainian diplomatic ceremony.

Some aspects of this problem considered in the works of V. Golovchenko, V. Matvienko. (Golovchenko, Matvinko, 2018: 37-38), O. Golovko (Golovko, 2001: 53-54), Y. Isaevich (Isaevich, 2002: 7-8).

The aim of the study is to prove that art was an important communicative factor of the diplomatic ceremony in the history of Ukraine.

Key words: ceremonial, diplomacy, politics, art, ruling elite.

Оскільки російсько – візантійський договір 944 року був рівноправною угодою про мир і дружбу, вдова Ігоря княгиня Ольга (? -969) здійснила поїздку до Константинополя. На думку відомого російського візантиста – академіка Г. Літавіна (1925-2009), це було не в 955 і не в 957 рр., а в 946 році.

Згідно візантійським джерелам, княгиня Ольга прибула до Константинополя з посольством, що налічує більше 100 осіб, включаючи її сина Святослава, племінника, 22 послів, 44 купця, 3 перекладачів, 18 рабинь княгині. Російське посольство майже два місяці очікувало прийому у імператора.

Очевидно візантійці, що зазвичай надавали великої уваги дипломатичному протоколу й етикету, визначались із статусом посольства Русі. В цьому мала бути зацікавлена й сама Ольга, оскільки йшлося про так званий проскінесіс, тобто перського походження потрійний уклін, який відвідувачі імператорського палацу мали робити перед тронем, падаючи долу. Як видно з оповіді Костянтина Багрянородного, Ольга була звільнена від цієї принизливої церемонії й привітала вінченосне подружжя легким кивком голови.

На честь київської правительки імператор двічі влаштував офіційний прийом у парадній Золотій залі – 9 вересня та 18 жовтня, двічі приймав княгиню й константинопольського патріарха, кілька разів вона була присутня на імператорських обідах та на іподромних заїздах. Костянтин Багрянородний у своїй роботі «Про церемонії візантійського двору» лаконічно повідомив, що перший прийом Ольги відбувся в четвер після зустрічі з послами малоазійського міста Тарса. (Головченко, Матвієнко, 2018: 37-38)

Імператор приймав княгиню з усією родиною, що було особливою привілеєю, якої удостоювалися послы великих держав. На честь Ольги відбувся вихід придворних дам, при цьому княгиню та її свиту приймали персонально, а не одночасно з іншими посольствами. Княгиня сидючи висловила все, чого забажала, що також було особливою честю для коронованих осіб, а княгиня Ольга, як відомо, не була коронована. І нарешті, по завершенню аудієнції княгиня була запрошена на парадний обід, де сиділа за одним столом з членами імператорської сім'ї, а за десертом – поруч з імператором, що було привілеєю князів і королів християнських держав.

Дипломатичний протокол продемонстрував зацікавленість Візантії в тісній співпраці з Київською Руссю, але в цілому княгиня була незадоволена візитом до Константинополя: їй не вдалося породнитися з імператором (Святослав не був заручений з однією з дочок імператора) і вона не була коронована, після прийняття хрещення в Храмі Св. Софії.

Візантійський імператор не зміг поставити Русь в політичну та ідеологічну залежність від імперії, «адже греки охрестили правительку, а не її державу».

Хрещення Русі пов'язано з ім'ям Святого рівноапостольного князя Володимира, правління якого Карл Маркс (1818-1883) назвав «апогеєм готичної Русі».

У 985 році князь Володимир виступив проти тюркської Волзької Болгарії. Своєрідною ратифі-

кацією мирного договору був шлюб князя з болгарською принцесою, матір'ю ростовського князя Бориса і муромського князя Гліба, канонізованих православною церквою в 1072 році.

Мирний договір 985 р., ймовірно, було підтверджено болгарським посольством до Києва.

За болгарським прибуло посольство від Папи Римського Іонна XV (985-996 рр.), вислухавши яких князь зіслався на те, що «предки наші сього не прийняли», і відправив послів додому.

Таким чином, Русь продемонструвала Візантії, що їй не можна нав'язувати Віру, вона сама її вибирає. Після хрещення Русі міжнародні зв'язки Києва розширилися. Київська держава вступила в стосунки з католицькими країнами Середньої Європи як повноправний член християнського суспільства. Князь Володимир, за словами літопису «жив з князями обхідними в мирі – з Болеславом польським і зі Стефаном угорським, і з Андріхом [Удальріхом] чеським, і були між ними мир і любов». До перелічених країн слід додати і Скандинавію, зв'язок з якою не переривався і в XI ст.

Дипломатичні контакти Києва зі Святим престолом стають інтенсивними в період хрещення Русі. Так в 989 році послы Папи Іоанна XV принесли в дар київському князю мощі Святого Климента папи Римського (92-101). Князь Володимир привіз мощі Святого Климента до Києва.

У 991 році папа Іоанн XV відправив до князя Володимира посольство, і в 994 р. Рим приймав послів київського князя.

Обмін посольствами тривав і при папі Сильвестрі III (999-1003). Дипломатичні контакти між Києвом і Римом змусили Візантію ставитися до Русі не як до молодшого, а як до рівного партнера.

Київська Русь підтримувала дипломатичні відносини не тільки з Візантією, але і з її суперниками – Німецькою «Римською» імперією, Болгарією, Угорщиною, Грузією.

Відомий хроніст Адам Бременський характеризує Київ як суперника Константинополя.

Результатом зближення Священної Римської імперії з Руссю став шлюб Володимира Святославовича в 1012 р. (після смерті Анни) з онукою імператора Оттона I – дочкою графа Кунофон Енгінгена.

Після смерті князя Володимира в боротьбі за владу перемогу отримав новгородський князь Ярослав Володимирович (бл. 978-1054). Родинні зв'язки, а саме шлюб з норвежкою Ганною, багато в чому сприяли князю найняти варягів для походу на Київ.

Польське питання як і раніше залишалося одним з головних напрямків вищої політики Київ-

ської Русі. Шлюб Казимира I з сестрою Ярослава Мудрого – Добронеги – Марією (1011-1087) багато в чому сприяв укладенню військово-політичного союзу між державами в 1039 році.

Син Ярослава Мудрого – Ізяслав (1024-1078) в 1042 році взяв за дружину рідну сестру Казимира I – Гертруду-Олісави, що стало своєрідною ратифікацією союзного договору між двома державами. Будучи однією з метрополій константинопольського патріархату Русь була тісно пов'язана з імперією, з якою в період правління Ярослава Мудрого будувалися в цілому взаємовигідні умови.

Дружиною сина Ярослава Мудрого – Всеволода (1030-1093) стала дочка Костянтина IX Мономаха Анастасія (в деяких джерелах – Марія), їх син Володимир Мономах (1053-1125) – видатний дипломат, державний та військовий діяч свого часу.

Традиційно стабільними були династичні зв'язки Русі зі Скандинавією, у 1019 р. Ярослав Мудрий одружився з Дочкою короля Олафа (995-1022) Інгігердою – Іриною (? -1050), що багато в чому сприяло створенню антипольської коаліції.

В 1044 році київський князь видав свою дочку Єлизавету (? -1076) за молодшого брата короля Олафа II Святого – Гаральда Суворого, який в 1047 році став конунгом Норвегії під ім'ям Гарольда III Гардраде. Після загибелі Гаральда 1066 р. в битві з англосаксами біля Стамфорд-Бриджа, щоб забезпечити «чергове завоювання данцями своєї другої батьківщини – Норвегії, Єлизавета вийшла за данського конунга Свена II Естрідсена (1047-1074)».

Тісні контакти підтримувалися і з Англією. Політичний притулок знайшли при дворі Ярослава Мудрого сини англо-саксонського короля Едмунда II, а старший син Едуард (1016-1057) став чоловіком дочки Ярослава Мудрого – Агати.

Продовжували зміцнюватися й російсько-німецькі зв'язки, чому значною мірою сприяли шлюб сина Ярослава Мудрого – Святослава (1027-1076) і Оди – дочки графа Леопольда фон Штаде.

Традиційно тісними були контакти Київської Русі з Угорським Королівством, про конфлікт з яким не згадує Нестор-літописець.

Джерела свідчать про тісні культурні та політичні зв'язки Русі та Угорщини, що знайшло своє відображення в тому числі й в династичних шлюбах.

У 1046 р. на малярський престол покликали принца Андраша, який, перебуваючи на службі у Ярослава Мудрого, ймовірно, ще в Києві одру-

жився з дочкою київського князя – Анастасією (? -1074/1094).

За Ярослава Мудрого відновлюються дружні відносини Русі з Францією, король якої Генріх I Капет (1031-1060) шукав фінансову та моральну підтримку Русі в своїй боротьбі за збереження цілісності Франції в боротьбі з феодалною лігою графа Рауля де Кепі де Валуа (1038-1074) – прямого нащадка Карла Великого.

У 1048 році до Києва прибуло посольство з метою просити руки дочки Ярослава Мудрого – Анни (1028-після 1075) для французького короля.

У 1051 році в Реймському кафедральному соборі, де коронувалися французькі монархи, відбулося вінчання. З собою Анна Ярославівна привезла Євангеліє, на якому французькі королі приносили клятву, простуючи на французький престол.

Королева Франції Анна Руфа («Руда») стала матір'ю короля Франції Філіпа I (1052-1108). Після смерті чоловіка Анна жила в одному з королівських замків Санліс – неподалік від Парижу. Там, згідно її велінню, були побудовані церква та монастир Святого Вікентія, де королева й упокоїлася.

Таким чином, головні дипломатичні зусилля «тестя всієї Європи», як шанобливо йменували Ярослава Мудрого сучасники, були зосереджені в основному, на балканських, скандинавських й центрально-та західноєвропейському напрямках.

Перед смертю Ярослав Мудрий розділив державу між п'ятьма синами. Таким чином, на Русі не стало більше єдиного правителя.

Для вирішення проблеми «отчини» і закінчення княжих міжусобиць в кінці жовтня 1097 р. в Любичі був скликаний перший княжий з'їзд.

«Отчина» – Русь розписалася на три «отчини» старших ліній Ярослава: Ізяславичів, Святославовичів і Всеволодовичів.

До середини XII ст. київські правителі – Всеволод Ярославович (1078-1093), Святополк Ізяславич (1093-1113), і перш за все, Володимир Мономах (1113-1125) та Мстислав Великий (1125-1132) намагалися реалізувати своє право політичного контролю над усіма землями Русі, чому значною мірою сприяло ослаблення Візантійської імперії, викликане міжусобною боротьбою за владу.

Близько 1070 року Володимир Мономах одружився з дочкою останнього англосаксонського короля Гаральда II – Гітою (? -1107), після смерті якої князь взяв за дружину дочку половецького хана Аєпи, щоб забезпечити безпеку прикордонного Переяславського князівства. Володимир Мономах одноосібно керував внутрішньою

та зовнішньою політикою держави, передавши владу своєму синові Мстиславу Володимировичу (1076-1132). Його одноосібне правління дозволило затвердити великодержавний статус Русі в дипломатичному житті того часу.

У першому шлюбі дружиною князя була дочка шведського короля – Христина (? -1120), а після її смерті – дочка новгородського посадника Дмитра Завидовича (1117-1118).

Мстислав Володимирович проводив «шлюбну дипломатію», продовжуючи тим самим традиції Володимира Великого і Ярослава Мудрого.

Він породнився з королівськими будинками Норвегії, Данії, Угорщини. В середині XII ст. між київським князем Ізяславом Мстиславовичем (1146-1154), угорським королем Гейза II (1141-1161), грузинським царем Деметрієм (1125-1156) (чия дочка стала дружиною київського князя, мати Гейзи II – дочка Мстислава Володимировича – Єфросинія) було сформовано антивізантійську коаліцію, викликану багато в чому політикою Мануїла I Комніна (1143-1180), одержимого ідеєю повернення Візантії статусу наддержави.

Щоб зміцнити міжнародний статус Київської Русі Ізяслав Мстиславович збирає єпископів для вибору митрополита без санкцій патріарха Візантії. 27 липня 1147 року учасники зборів поставили митрополитом (Ченця?) Зарубського монастиря (біля Києва) Клима Смолятича, який був «книжник і філософ такий, якого ж у Руській землі не було».

Таким чином, Ізяслав Мстиславович, так само як і його прадід Ярослав Мудрий, відновив церковну незалежність від Візантії.

На початку XIII ст. «Федерація російських земель і князівств» перетворилася в конфедерацію, члени якої мали різні зовнішньо політичні пріоритети: для Переяславського і Чернігівського князівств головним стала підтримка мирних відносин з Великим Степом, в той час як Волинське і Галицьке князівства «монополізували відносини» з Візантійською імперією, Угорщиною, Священною Римською імперією.

До кінця XII ст. міжнародні проекти Київської Русі залишилися в історії, по суті завершилася і зовнішня «шлюбна дипломатія» Рюриковичів.

У той час як «Руська земля» (Київщина, Чернігівщина і Переяславщина) протягом XI-XII ст. знаходилися під ударами половців, зросло значення західних земель, які були віддалені від військової небезпеки (Балтика – Вісла – Західний Буг – Дністер – Чорне море і Нюрнберг – Регенсбург – Прага – Краків – Київ), – Галичина і Волинь.

Галицька Русь поступово перетворилася в політико – дипломатичний центр, вибудовуючи відносини з Візантійською імперією, Угорщиною, Польщею, Чехією, Німеччиною.

«Саме цим пояснюється та обставина, що Галицька земля змальовувалася у західно – європейських творах кінця XIII ст. (Францисканець Варфоломій Англійський) як велика та багата держава: «Галичина дуже обширна область, що охоплює велику частину Європи, дуже заможна, деякими вона називається – Руссю». (Головченко, Матвієнко, 2018: 92)

Сини онука Ярослава Мудрого Ростислава Володимировича (одруженого на доньці мад'ярського короля – Ілоні) – Рюрик (? -1092), Володимир (? -1124) і Василько (ок.1066-1124) – з дозволу київського князя Всеволода Ярославича отримали прикарпатські міста Перемишль (Рюрик), Звенигород (Володимир) і Теревовль (Василько). Права Ростиславовичів на ці землі, як на «отчину» були визнані з'їздом в Любичі у 1097 році.

Військово – політичний союз між Ростиславовичами та Візантією був скріплений шлюбом Ірини Володимирівни та Ісаака Комніна (1093-1152) в 1104 році, що було першим дипломатичним контактом Константинополя з російськими князями.

Зміцнення міжнародного становища удільних князівств під владою Ростиславовичів багато в чому пов'язано з одруженням Володимира з дочкою угорського і хорватського короля Кальмана I Книжника (1095-1116). Отримавши, після смерті батька, в 1124 р. Звенигородське князівство, Володимир використовував військову допомогу короля Угорщини – Іштвана (1116-1131).

У 1141 р. талановитий політик і дипломат Володимир об'єднав усі володіння Ростиславовичів і зробив Галич столицею створеного ним князівства, заклавши основи його соціально – економічного та культурного розвитку.

Особливістю Королівства Русі стало об'єднання греко – візантійської релігійної та культурної традиції з адміністративно – політичною системою Заходу (аристократичне правління).

Одним з яскравих доказів вище вказаного є діяльність князя Романа Мстиславовича (1153-1205). (Головко, 2001: 53-54)

Князь Роман Мстиславович належав до династії Рюриковичів. Володимир Всеволодович Мономах, онук Ярослава Володимировича, доводився йому прапрадідом. По жіночій лінії князь був онуком польського князя Болеслава III Кривоустого (1102-1138), племінником його синів – польських князів Владислава II (1138-1146), Болеслава II

(1146-1173), Мішка III старого (1173-1177) і Казимира II справедливого (1177-1194), які правили в Польщі до кінця XII ст.

Слід зазначити, що батьки князя – князь Мстислав Ізяславич і дочка польського князя Болеслава III Кривоустого – Агнеса, назвали свого сина ім'ям Роман, що в перекладі з латини означає «римський, римлянин», яке не було особливо популярним на Русі. Як зазначає в своєму дослідженні О.Б. Головка: «Розповсюдження імені Роман є свідченням культурних контактів східнослов'янського світу із Заходом».

Проте це ім'я, на нашу думку, має додаткове змістовне навантаження, якщо згадати про поступове поширення на Русі загальнохристиянських ідей про ідеальну «Роменську (або Римську) імперію», про ідеального «ромейського (або римського) володаря» тощо. Ці ідеї на Русь поширювалися з Візантії (мешканці якої називали себе «ромеями»), і саме там знаходимо відомих у X ст. базилевсів на ім'я Роман (Роман I Лакапін, Роман II, син Константина Багрянородного тощо).

У той же час, ім'я, дане при хрещенні князю Роману Мстиславовичу – Борис, в чому на думку О.О.Головка «проглядається вплив поширення на півдні Русі вже в першій половині XII ст. Борисоглібського культу» (Головка, 2001: 54)

Протягом багатьох років діяльність правителя майже всієї Північно – Західної Русі впливала не тільки на розвиток давньоруських земель, але й на держави Східної та Центральної Європи, про що свідчить згадка про князя в західноєвропейських і візантійських пам'ятках.

Образ князя яскраво відображено в українському та російському фольклорі. О. Єфіменко писала про Романа Мстиславовича, що: «Це була одна з найбільш обдарованих особистостей, образ яких міцно вкарбовується до пам'яті народу і дає імпульс його поетичній творчості». Відомий російський історик Б. О. Рибakov з цього приводу пише: «Роман – останній з руських князів, якого оспівували билини: книжна та народні оцінки збіглися, що траплялося рідко. Народ дуже обачливо вибирав героїв для свого билинного фонду» (Головка, 2001: 204)

В роботі В.М. Татищева збереглася яскрава характеристика князя Романа: «Цей Роман Мстиславич, внук Ізяславів, ростом був не дуже

високим, проте широким і надмірно сильним; обличчя мав червоне, очі чорні, ніс великий з горбом, волосся чорне та коротке; лютий у гніві; недорікий, коли сердився, не міг довго словом вимовити; багато веселився з вельможами, але п'яним ніколи не був. Багато жінок любив, проте

жодна ним не володіла. Воїном був хоробрим і хитрим, у керівництві полками найкраще себе показав, коли велике військо угорців своїм малим розбив. Усе життя своє у війнах провів, багато перемог здобув і під час однієї переможею став. Усім сусідам був страшний». Для порівняння наведемо опис сучасника Романа французького короля Філіппа II, що належить його хроністу Мартину Турському: «Він мав блискучу статуру, вишукані манери та приємне обличчя, був лисим і червоним, великий майстер поїсти та випити. Він був щирим з друзями і закритим для тих, хто йому не подобався». (Головка, 2001: 205)

Загибель Романа Мстиславовича під час польського походу, недалеко від міста Завихоста, стала трагедією для півдня Русі, початком нового етапу роздробленості напередодні монгольської навали.

На думку Я. Ісаєвича збройний конфлікт між Романом Мстиславовичем і Краківським князем Лешко Білим був «непорозумінням, випадковістю. Очевидно, що в дитинстві Данило і його брат Василько виховувалися при дворі того ж Лешка. <...>Напевно, польські князі сподівалися, що зможуть використовувати Данила й Василька як знаряддя власної політики». (Ісаєвич, 2002: Додати 7-8)

Об'єднавши Галичину і Волинь, князь Данило Романович проводив політику партнерських відносин з Польщею, відстоюючи інтереси підвладних йому земель. Західним володінням держави Данила Романовича були «Холмицина, Підняшина, західноруські землі. Південний кордон йшов по Карпатах, Києвом». (Ісаєвич, 2002: Додати 5)

Про активний характер зовнішньої політики Данила Галицького свідчить його участь у боротьбі за Австрійський престол. Син князя Роман, взявши за дружину сестру останнього австрійського герцога з роду Бабенбергів, був проголошений правителем Астра.

У 1245 році Європу охопила паніка через небезпеку монгольської навали. На соборі в Ліоні обговорювалося становище святої землі (Палестини) і відображення монгольських військ. Було прийнято рішення звернутися до «російського короля» – Данила Романовича Галицького.

Близько 1253-1254 рр. була укладена церковна унія, яка переслідувала політичні цілі – створення союзу боротьби з монголами. Коронація Данила Романовича закріпила союз папського престолу і Південно – Західної Русі.

На загальних «снємах» (з'їздах) з угорським королем і польськими князями обговорювалися міжнародні проблеми. На одному з таких снємів

Данило Романович домовився з польськими князями, щоб під час війни «Руси не воювати челяді польської, ні ляхам російської челяді». Снеми супроводжувалися веселощами-бенкетами та турнірами. Так, угорці, які прибули на допомогу до Ізяслава Мстиславовича 1150 року влаштували потіхи верхи на конях: «Грالی на фарях [конях] і на скакунах», і кияни «дивувалися угорцям, чисельності слуг і коням їх». (Бахрушин, Косминський, 1941: 121)

На східному напрямку своєї політики талановитий дипломат проявив себе не тільки як полководець, але і як князь.

Традиції державності Київської Русі і Галицько – Волинського князівства продовжили діяти за часів правління Гедиміновичів.

Після воцаріння Любарта Гедиміновича на Волині у 1340 р., в перебігу одного – двох десятиліть під контроль Вільнюса перейшли також Київщина, Чернігово – Сіверщина і Подільська земля. При Гедимінові Литовська держава стала центром антиординської боротьби.

Сини Гедиміна – створили в 1358 році програму об'єднання під своєю владою всіх балтійських і російських земель, яка була спрямована проти Ордену і Золотої Орди.

Відбивши черговий напад хрестоносців, Ольгерд привів на Поділля литовських лицарів, до яких приєдналися київське, чернігівське і волинське боярство, до того ж, взяв участь в битві з ординцями поблизу Синіх вод, яка відбулася в період між 24 вересня і 25 грудня 1362 року. Перемога Ольгерда на Синіх Водах розширила володіння Литви до гирла Дніпра і Дністра.

У 1351 р. Ольгерд взяв за дружину дочку тверського князя Олександра Михайловича (1301-1339) – Уляну (? -1391). У союзі з Тверрю Велике князівство Литовське прагне закріпитися на «московському Північному Сході. Відтоді як воно стрімко розширилося за рахунок територій Південно – Західної Русі, відбувався процес своєрідного перебирання Литовсько – Руською державою геополітичних інтересів українських земель на Півдні (вихід і утвердження на Північно – Чорноморському узбережжі) та Заході (стримування територіальної польської експансії)».

Міжнародне становище Великого князівства Литовського та Руського, як і раніше змушувало його воювати проти хрестоносців, монгол і Москви. Ольгерд тричі невдало «ходив» на Москву (1368, 1371 і 1372 р.). В результаті він був змушений визнати права спадкоємців Олександра Невського на Володимирське князівство, що розділило Русь. Майже два століття Велике князівство

Литовське і Руське було грізними суперниками Москви.

Перемога Москви на Куликовому полі, її триумф 8 вересня 1380 року змусив сина Ольгерда – Ягайло, шукати союзу з Москвою, переговори велися за посередництва матері Ягайла – товариської княгині Уляни.

Проект союзу Москви та Вільно припускав ухвалення литовським князем Православ'я і одруження на одній з дочок Дмитра Данського. Але похід хана Тохтамиша на Москву в кінці серпня 1382 року змусив Ягайло шукати нових геополітичних союзів.

1384 року Польща висунула ідею шлюбу королеви Ядвіги з Ягайлом. Перемога на сеймі прихильників цього шлюбу означала активізацію культурно – духовної та територіальної експансії Польщі на Схід.

14 серпня 1385 року в литовському замку Креве було затверджено документ, який отримав в історії дипломатії назву Кревської унії. Вона передбачала, що після прийняття католицької віри та шлюбу з Ядвігою Ягайло стає королем Польщі. За це він обіцяв хрестити в католицькій вірі всіх нехрещених литовців, видати полякам всіх полонених католиків і приєднати свої землі, литовські та російські до Польської Корони, допомогти повернути Польщі втрачені в минулому землі і виплатити 200 тис. срібних флоринів колишньому нареченому Ядвіги – Вільгельму (племіннику австрійського герцога).

Ягайло не вдалося приєднати литовські, українські та білоруські землі до Польської Корони, так як його двоюрідний брат – гродненський князь Вітовт, прагнув зберегти політичний суверенітет Великого Князівства Литовського і Руського.

При цьому Вітовт підтримував взаємини з Російською православною церквою. Помираючи, Василь I доручив своєму сину Василю II (1415-1462) опіку Вітовта.

1427 року на зустріч до Вітовта прибули князі Рязані, Переяслава, Пронська, Воротинська, Одоєва і «били йому чолом», вручаючи багаті дари.

«Здійснюваний Вітовтом політико-дипломатичний курс об'єктивно підводив Велике князівство Литовське й Руське до державного у незалежності від королівства Польського, який Коронація литовського правителя мала юридично оформити». (Головченко, Матвієнко, 2018: 142)

Церемонія коронації була призначена на 8 вересня 1430р. Прибули Владислав – Ягайло, Сигізмунд Люксембург, магістри Тевтонського і Лівонського орденів, Василь II, тверський і рязанський князі, послы Новгорода, Пскова,

Візантії. Але папські представники, які повинні були доставити королівську корону, були затримані в Польщі. Церемонія коронації була зірвана. 27 жовтня 1430 року Вітовт помер «у великій честі і славі».

Після смерті Вітовта і громадянської війни 1432-1440 рр. Велике князівство Литовське і Руське втратило «натуральний порив», зосередившись на збереженні цілісності держави. В цей час правнук Вітовта Іоанн III (1462-1505) проводив успішну політику об'єднання земель навколо Москви.

Династичним претензіям московських правителів Литва намагалася протиставити «право завоювання» (*jus occupationis*), що визнавалося як історико-юридичний аргумент.

Офіційно Вільно не мав можливостей для маневрування, що ставило українську шляхту перед вибором між Польщею і Московією. Але відмова Речі Посполитої в к. XVI – початку XVII ст. від релігійної терпимості призвели до глибокої кризи в державі.

Як відзначають в дослідженнях В. Головченко та В. Матвієнко: «Дотримуючись принципу історико – цивілізаційної об'єктивності, маємо визнати той факт, що саме політична культура Речі Посполитої уможливила «Перше українське Відродження», яке й підготувало ідейний ґрунт для національної революції 1648-1676 гг.». (Головченко, Матвієнко, 2018: 153)

Але Д. Дорошенко вважав, що справжньою школою дипломатії для Запорізької Січі стала її молдавська політика.

Молдова була своєрідним буфером між Річчю Посполитою і Османською імперією. На початку 1560-х рр. в Молдові склалася гостра дипломатична ситуація, викликана дипломатичними інтригами. В результаті, корінне населення князівства – румуни, відправили посольство до засновника Запорізької Січі – Дмитра Вишневецького (бл. 1516-1563) з пропозицією стати правителем.

У 1563 році князь на чолі 4-х тис. козаків рушив у Молдову, але виданий туркам боярином Томша, який претендував на владу, був привезений до Стамбулу, де прийняв смерть у муках.

Слід зазначити, що за десять років до цієї трагедії в 1553 році Д. Вишневецький, перебуваючи в Стамбулі, домагався від Порти призупинення набігів кримських татар на українські землі. Поїздка Вишневецького в Порту – одне з перших офіційних посольств запорізького козацтва до чужих урядів, що вивело його на арену міжнародних відносин. Козацтво відіграло помітну роль у подіях смутного часу на поч. XVII ст. в Москов-

ському царстві. У 1603 році до палацу князя Адама Вишневецького (1566-1622) прибув чернець московського Чудова монастиря Григорій Отреп'єв, який видавав себе за молодшого сина Іоанна IV – Дмитрія (1582-1591). Вишневецький представив Лжедмитрія королю Сигізмунду III (1587-1632). До табору Отреп'єва, який знаходився під Черніговом прибуло 17 тис. запорожців. У Московській кампанії 1611-1613 рр. на офіційній королівській службі було 30 тис. козаків.

Консолідація Запорізької Січі проти Польщі знайшла своє відображення, в тому числі, в проголошенні Б. Хмельницького гетьманом.

Церемонія відбулася 19 квітня 1648 року. Напередодні, 18 квітня, Хмельницький прибув у Січ, де ввечері, після заходу сонця «за давнім запорізьким звичаєм, вдарили з трьох найбільших гармат, аби зібрати до наступного дня все кінне військо, що було на полях і луках біля січі». (Яворницький, 1991: 156)

Наступного дня «забралася до січі величезна маса запорізького низового війська <...>, коли вдарили в котли для скликання ради, стало видно, що січовий майдан надто тісний для такої сили війська; тоді кошовий отаман разом з Хмельницьким вийшов за січову фортецю і став на просторішому майдані». (Яворницький, 1991: 156)

Після повідомлення про те, що Кримський хан відправив на допомогу козакам Мурзу Тугай-бея «з чотирма тисячами орди <...>але за це залишив у себе заручником старшого сина Хмельницького Тимофія. Почувши ці слова, військо відповіло: «Слава й честь Хмельницькому. Ми мов череда без пастуха; нехай Хмельницький буде нашим головою, а ми всі, скільки нас тут є, всі готові йти проти панів й допомагати Хмельницькому до останньої втрати живота нашого!» (Яворницький, 1991: 156-157)

В церемонії особливе значення надавалося військовій клейноді.

Клейноди, від німецького «kleinod» польського «kleinot» – «дорогоцінна річ чи коштовність. У запорізьких козаків так називали військові знаки, регалії чи атрибути влади, при котрих у них відбувалися великі чи малі ради, і які вважалися старшинами, відповідно до посади кожного з них».

«Клейноди» вперше було надано Війську Запорізькому польським королем Стефаном Баторієм «як знаки незалежності низових козаків від польського уряду». (Яворницький, 1991: 157)

На площу були принесені військові клейноди: «яскраво – червону, писану золотом королівську хоругву <...>, бунчук на високому древку з позо-

лочною галкою; срібну позолочену й особливо майстерно виконану і прикрашену коштовним камінням булаву; срібну військову печатку й великі нові мідні котли з довбошем; окрім того, три легкі польові гармати з достатньою кількістю пороху й куль».

Вручивши і поставивши перед Хмельницьким ці "військові клейноди" козаки проголосили його гетьманом, привітали його з новим званням і висловили готовність йти за ним на війну.

Після проголошення Хмельницького гетьманом частина війська розійшлася по «курнях», інша з гетьманом і «кошовим» пішла до церкви. «Після завершення літургії і вдячного молебня на площі, за наказом кошового, вдарили в котли, віддаючи хвалу Богові, всеблагому творцеві; а потім гримнули з 50 гармат; після пострілів гармат стріляла вся військова піхота, 10 тисяч якої стояло на січовому майдані й навколо Січі». (Яворницький, 1991: 157)

Після того як піхота розійшлася по «курнях» на обід, Хмельницький з «курінними отаманами» пішов на обід у курінь кошового отамана».

Після невеликого відпочинку у «кошового отамана» разом з гетьманом обговорювався подальший хід бойових дій.

Православний київський митрополит Іов Борецький пише в «Протестації» (1621), що козаки – це «плем'я того чесногоруського народу..., яке і по Чорному морю, і по суші воювало Грецьке царство. Це військо того коліна, яке за руського монарха Олега плавало на своїх човнах по морю і по землі, приладнавши і колеса до човнів, і штурмувало Константинополь. Це ті ж самі, що за Володимира Великого, святого руського монарха, воювали Грецію, Македонію та Іллірію». (Головченко, Матвієнко, 2018: 159)

Ореол героїв Русі став початком зміни національного лідера, яким стала козацька старшина в особі П. Сагайдачного та його приближених.

Підводячи підсумки історії української дипломатії до середини XVII століття В. Головченко та В. Матвієнко прийшли до висновку, що «рівень національної свідомості українства залишився<...> Досить низька».

На думку О. Оглобліна, в суспільно-політичній свідомості сформувалося три концепції міжнародно – політичного устрою українських земель. Перша – так званий Ягеллонський легітимізм, тобто можливість знаходження українських земель у складі Речі Посполитої, але в якості автономної одиниці. Друга концепція передбачала створення (Великого) Руського князівства за межами Речі Посполитої. Третя допускала можливість створення держави «козацького рангства» на традиційних теренах Наддніпрянщини та колоніальних східних землях. (Головченко, Матвієнко, 2018: 161)

Висновки

Мистецтво по праву можна назвати одним з найефективніших комунікативних чинників дипломатії Київської Русі. В першу чергу, це відноситься до пам'яток архітектури, які були своєрідними символами духовної та моральної могутності держави, її незалежного зовнішньополітичного курсу. Про високий авторитет держави на міжнародній арені свідчить і «шлюбна дипломатія» київських і галицько-волинських князів, в процесі якої відбувалася взаємодія і взаємозбагачення української та європейської культури. Розробивши вже в XVII столітті сценарій посвяти у владу, мається на увазі проголошення Богдана Хмельницького гетьманом. Україна випередила в цьому питанні багато європейських держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахрушин С. В., Косминский Е. А. Дипломатия на руси XII-XV веков. История дипломатии т. 1. М, 1941. С. 3. С. 387.
2. Головка О. Б. Князь Роман Мстиславович та його доби, Київ, 2001. С. 53-54.
3. Головченко В., Матвієнко В., Дипломатична історія України. Київ, 2018. С. 37-38.
4. Ісаєвич Я. Князь і король Данило: суспільство, церква держава (до 800-річчя народження Данила Галицького). Київська старовина. № 1. 2002. С. 7-8.
5. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків (у трьох томах). Т. 2. Львів, 1991.
6. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків (у трьох томах). Т. 1. Львів, 1990.

REFERENCES

1. Bahrushin, S. V., Kosminskiy, E. A. Diplomatyya na rusi XII-XV vekov. Istoriya diplomatii [Diplomacy in Russia in the XII-XV centuries. History of diplomacy]. 1. 1941. Moscow [in Russian].
2. Golovko, O. B. Knyaz Roman Mstislavovich ta yogo dobi [Prince Roman Mstislavovich and his time]. 2001. Kyiv. pp. 53-54. [in Ukrainian].
3. Golovchenko, V., Matvienko, V. Diplomatichna IstorIya Ukrayini [Diplomatic history of Ukraine]. 2018. Kyiv. pp. 37-38. [in Ukrainian].

4. Isaevich, Ya. Knyaz I korol Danilo: suspilstvo, tserkva derzhava (do 800-richchya narodzhennya Danila Galitskogo. Kiyivska starovina [Prince and King Danylo: society, church and state (to the 800th anniversary of the birth of Danylo Halytsky. Kyiv Antiquity)]. № 2. 2002. Kyiv. pp. 7-8. [in Ukrainian].
5. Yavornitskiy, D. I. IstorIya zaporIzkih kozakIv (u troh tomah) [History of the Zaporozhian Cossacks (in three volumes)]. 2. 1991. Lviv. [in Ukrainian].
6. Yavornitskiy, D. I. IstorIya zaporIzkih kozakIv (u troh tomah) [History of the Zaporozhian Cossacks (in three volumes)]. 1. 1990. Lviv. [in Ukrainian].